

CULTUL LUI MITHRAS ȘI RĂSPÂNDIREA SA ÎN LUMEA GRECO-ROMANĂ

Simona Farcaș

După politeismul grec, supraîncărcat, și în contextul sincretismului roman religiile orientale cu mistere au cucerit inimile anticilor prin caracterul lor salvator. Prefigurare a monoteismului creștin, mithraismul nu a făcut decât să pregătească terenul adevăratului Deus Invictus, Isus Cristos. Cu o istorie la fel de veche ca cea a religiei semitice Mithras a fost, pentru scurt timp, stăpânul panteonului roman.

Numele de Mithras provine din rădăcina *mei* ce implică ideea de schimb, îmbinată cu un sufix instrumental. Deci este vorba de o modalitate de schimb, de „un contract” ce reglează raporturile umane și stă la baza vieții sociale. În sanscrită *mītra* semnifică „prieten” sau „prietenie”, ca și *mihr* în persană. În zend *mīthra* deseninează cu precizie „contractul”, ce a sfârșit prin a fi divinizat. Îl găsim invocat alături de Varuna într-un acord încheiat spre 1380 a.C. între regele hitiților, Subbiluila, și regele din Mitanni, Mativaza¹. Mithras este așadar o divinitate ariană ale cărei origini urcă în epoca în care strămoșii persilor și hindușilor erau încă un singur neam și nu este surprinzător să găsim referințe despre el în documentele din vechea Indie și din Iran. În Veda, cartea sacră a indienilor, este pomenit deseori Mithras ca și în Avesta, cartea sfântă a persanilor. În ambele lucrări Mithras este asociat cu ființa supremă Varuna sau Ahura-Mazda și participă la atributele lor. În panteonul persan făcea parte din suita lui Ahura-Mazda care domnea asupra regatului sublim al luminii în timp ce zeitățile întunericului erau asociate lui Ahriman. Cele două tabere erau într-o perpetuă opoziție, iar ziua în care cele două forțe se vor înfrunta trebuia să vină. În această luptă Mithras are statut de *yazata*, adică de aliat; el este zeul luminii care în India era privit ca Soarele, ca și homericul Helios, răzbunător al nedreptății și responsabil cu ordinea universală². El apare ca un zeu solar, „al aurorei ce se ridică de pe muntele Hara și îmbrățișează cu privirea toată țara arienilor”. Această viziune a luminii născându-se din spatele unui vârf pietros prefigurează imaginea lui Mithras petrogenitul, răsărit din stâncă, cu spada și cu torța sa. Mithras este celebrat ca responsabil al ploii fecundatoare și al prosperității încă din timpul domniei lui Cyrus cel Bătrân, adică din secolul al

¹ Robert Turcan, *Culte!e orientale în lumea romană*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 225.

² M. J. Vermaseren, *Mithra, the secret Good*, London, 1963, p. 13.

VI-lea a.C.³ Zeu al luminii biruitoare asupra întunericului, al adevărului și al justiției, devine apărător al sufletelor după moarte când spiritele tenebroase și celeste își dispută sufletele, el asigurând celor drepți fericirea în spațiile luminoase ale cerului⁴

Problema principală care se pune este cea a legăturii dintre vechile religii persane și misterele mithraice romane. De mult timp a ieșit în evidență diferența profundă dintre Mithras roman și cel avestic. Poziția pe care o ocupa vechea divinitate ariană în sistemul avestic, redusă la un rol modest de *yazata*, nu poate fi comparată cu cea a zeului occidental, subiectul unui cult puternic, Sol Invictus, creator și răscumpărător al lumii. Aceasta este explicată de transformările prin care au trecut vechile credințe persane înainte de a pătrunde în lumea latină. Propagându-se de pe platoul iranian până pe malurile mării Mediterane, după căderea ahemenizilor și până la venirea cezarilor, cultul persan s-a complicat cu numeroase elemente semitice, capadociene, frigiene, elenistice încât natura sa s-a transformat complet și mithraismul nu mai avea decât urme imperceptibile din antica religie⁵.

În timpul perioadei elenistice mithraismul se constituie ca o religie adultă, deoarece în Imperiul Roman liturghia și dogma erau deja fixate. Cunoaștem din păcate prea puține elemente din istoria acestei epoci ca să putem identifica influențele care au concurat la formarea acestei noi religii. Mithraismul a fost supus în primul rând acțiunii doctrinelor caldeene, de unde a împrumutat adorarea astrelor divinizate. În Asia Mică se va combina cu anumite culte indigene fiind asimilat cu Attis și Men fără a-și pierde individualitatea. Este puțin probabil ca mithraismul să fi căpătat caracter misteric prin imitarea celor grecești. Magii au fost întotdeauna o castă și, stabiliți în mijlocul populațiilor Asiei Mici, nu acordau niciodată străinilor permisiunea de a participa la ceremoniile lor, decât după o inițiere prealabilă. În Italia, zeul a fost adorat mai întâi, după cum spune Plutarh (**Vit. Pomp.** 24), de către pirații cilicieni⁶. Aceștia îndeplineau sacrificii străine pe Olimp, un vulcan al Lyciei, și practicau rituri oculte, între care și pe cel al lui Mithras⁷ „Republica piraților” era compusă din fugari veniți din tot Orientul precum și din foști soldați ai lui

³ Robert Turcan, *op.cit.*, p. 226.

⁴ F. Cumont, **Les religions orientales dans le paganisme romain**, Paris, 1929, p. 207, 227-235; Ljubica Zotovič, **Les cultes orientaux sur le territoire de la Mésie Supérieure**, Leiden 1966, p. 4, 56-58.

⁵ F. Cumont, **Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra**, tom I, Bruxelles, 1899, p. 3.

⁶ **Dictionnaires des antiquités grecques et romaines**; Mm. Ch. Daremberg, Edm. Saglio, Edm. Pottiere, tom. III partea a II-a (L-M), Paris, 1904, p. 1944.

⁷ F. Cumont, **Les religions...**, p. 223.

Mithridate care practica cultele iraniene⁸. Se consideră deja că în timpul lui Cezar Mithras își recrutează primii fideli. F. Cumont comparând diaspora iraniană cu cea a evreilor îi imagina pe mithriaști implantați undeva în Trastevere admitând că nu aveau o influență prea mare. Trebuie așteptată epoca lui Nero când, după opt ani de război între Roma și parți, aceștia recunosc suzeranitatea împăratului asupra Armeniei, al cărei rege, Tiridates, consimte să vină la Roma pentru a fi încoronat de Nero, în anul 66⁹ p.C. După Pliniu cel Bătrân¹⁰, regele de descendență arsică era însoțit de magi care l-ar fi inițiat pe împărat în „banchetele” lor. Atunci Tiridates s-a prosternat la picioarele împăratului și l-a salutat ca pe „zeul” său, dându-i numele de Mithras¹¹. Împăratul i-a oferit lui Tiridates consacrarea puterii regale, al cărei garant divin rămâne Mithras. Începând cu acest moment, Mithras pătrunde și în armata romană prin recruții luați din Galatia și din Cappadocia, prin contactele prelungite ale legionarilor cu Armenia și prin staționarea trupelor în Commagena, unde zeul își avea credincioșii săi ereditari. Vespasian aduce în Moesia legiunea a V-a Macedonica ce luptase de asemenea contra parților, apoi contra evreilor, și ai cărei ofițeri își manifestaseră ulterior pietatea față de Sol Invictus. În sfârșit, legiunea a II-a Adiutrix, înființată în 69-70 p.C. și care era recrutată în mare parte din liberiți de origine asiatică, va servi în Britania, înainte de a fi stabilită de Traian la Aquincum, pe Dunăre. Din nou (ca și în cazul cultelor egiptene și siriene) sclavii sosiți din orient în urma campaniilor lui Corbulo și ale lui Titus par să nu fi fost străini de romanizarea zeului iranian, elenizat în Anatolia¹².

Spre deosebire de alte religii de origine orientală, mithraismul nu comportă ceremonii publice. Puteai participa la sărbătorile lui Attis și ale Isidei fără a fi inițiat sau integrat în corpul sacerdotal. La aceste religii chiar dacă unele rituri erau celebrate în secret de către preoți, pentru consacrarea sau inițierea unui mist, o mare parte a cultului se deschidea periodic populației. Sanctuarele Cybelei și ale zeilor egipteni își aveau locul în oraș printre celelalte edificii sacre. Cultul mithriaștilor, deși era închinat salvării împăratului și a Imperiului, era ascuns. Ei nu îl onorează pe Mithras decât printre inițiați, iar inițierea îi atașează imediat unei ierarhii sacerdotale. *Mithraea* nu erau deschise oricărui neavenit, ci doar bărbaților consacrați în prealabil, fiind vorba de lăcașuri de un tip particular ce nu seamănă cu templele obișnuite și care sunt câteodată implantate în afara orașelor, în plină natură, dar și în orașe sau în

⁸ D.A., p. 1945.

⁹ Robert Turcan, *op cit.*, p. 234.

¹⁰ Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, XXX, 17; după Robert Tuncan, *op. cit.*, p. 234.

¹¹ Cassius Dio, *Istoria romană*, 63, 5, 2; după Robert Turcan, *op.cit.*, p. 234.

¹² Robert Turcan, *op.cit.*, p.235.

cazărmi fortificate¹³. *Mithraea*, numite și *spelaeum*, trebuiau să fie boltite, acolo unde orice tip de peșteră lipsea trebuia să fie construit din zidărie un plafon boltit pentru a da iluzia că imită firmamentul¹⁴.

Spelaeum-ul vroia să reamintească fidelilor grota în care s-a născut zeul, locul în care Mithras târâse taurul înainte de a-l sacrifica și de a consuma carnea victimei în compania Soarelui. Mithriaștii se reuneau pentru a reactualiza acest banchet arhetipal. Sanctuarele lor au o structură asemănătoare cu a unei săli de masă după modelul antic, adică echipată cu *podia* pe care se întindeau conviviile, cu un spațiu central pe unde circulau servitorii cultului. Ușor înclinate spre pereți aceste *podia* sunt în general dublate de o bordură destul de largă pe care să poată fi așezate recipiente de hrană și băutură. Mithriaștii erau pe jumătate culcați, oblic, cu chipul îndreptat către centrul criptei unde strălucea imaginea pictată sau sculptată a lui Mithras jertfînd taurul. Locul unde era zeul, era uneori structurat în formă de firidă deasupra unui soi de tribună, la care se ajungea cu ajutorul câtorva trepte. În fața și dedesubtul idolului puteau să fie instalate mese, sau un soi de teighele, pentru consacrarea alimentelor ce urmau să fie distribuite membrilor comunității¹⁵.

Dimensiunile reduse ale capelelor dovedesc faptul că colegiile de mithriaști se reuneau într-un număr redus de membri, iar dacă o confrerie se dezvolta peste măsură ea se scinda și se construia un nou *spelaeum*¹⁶.

În mitologia zeului, domniei lui Saturn îi succede cea a lui Jupiter, care primește din mâinile tatălui său arma absolută, fulgerul, de care se servește de îndată pentru a-i da gata pe uriașii anghipezi care în numele unei puteri malefice caută să pună stăpânire pe lume. Sarcina Creației, pe care spiritul cel rău încerca să o împiedice cu ajutorul secetei și al setei, îi va reveni altui zeu. Acest zeu salvator este Mithras, pe care îl vedem apărând în mod miraculos dintr-o stâncă. De acum încolo el are responsabilitatea cosmosului. Mulțumită arcului său, dintr-o lovitură de săgeată, el face să îțșnească apa din care beau cu lăcomie păstorii însetați. Arborii rodesc fructe pe care zeul le culege, iar câmpiile, grâu pe care acesta îl recoltează.

Dar lumea rămâne amenințată de această umiditate ce se transmite, pare-se, de la Lună într-un taur. Animalul ce deține substanța vitală îi scapă la început lui Mithras. Zeul trebuie să dea foc casei în care taurul se refugiase pentru a-l obliga să iasă din ea și astfel să-l poată prinde. Mithras înhață animalul, îl strunește ca pe un cal domolit, îl încalecă sau îl târâște pe umerii săi ținându-l de copitele din spate, cu capul în jos. Mithras taurofor îndeplinește astfel proba „trecerii”, asemenea atâtor mithriaști inițiați, soldați și funcționari, sclavi sau

¹³ Ibidem, p. 246.

¹⁴ D.A., p. 1949.

¹⁵ Robert Turcan, op. cit., p. 249.

¹⁶ D.A., p. 1948.

negustori ce își poartă povara.

Zeul învingător se duce la grotă pentru a ucide taurul, urmând ordinul zeilor, transmis se pare cu ajutorul unui corb, mesager al soarelui. Imobilizând animalul, ținându-i nările cu o mână și sprijinindu-se cu piciorul drept pe omoplatul său, el își înfige cuțitul în grumazul taurului. Abia țâșnește sângele din rană că un șarpe și un câine se și precipită să îl lingă, în timp ce un scorpion și, câteodată, un crab se îndreaptă spre părțile genitale ale victimei. Din rană și din coadă îi răsar spice. Deseori, un leu se apropie de vasul în care curge sângele. Arborii par a crește și a se ramifica în jurul taurului, toate creaturile animale și vegetale par a profita de sacrificiu.

Pe mai multe panouri pictate sau sculptate, vedem o **rază** provenind de la Soare (figurat sub formă de bust deasupra grotei) ce îl atinge pe Taurocton, a cărui privire este orientată spre astru. Prin numele de Sol Invictus suntem îndreptățiți să presupunem că dobândește, prin faptele sale, prerogativele Soarelui¹⁷

Mediul iconografic al tauroctoniei îi subliniază dimensiunea cosmică. Soarele are pereche Luna, de unde emană principiul umed al cărui deținător este taurul. Capetele vânturilor principale (Eurus, Zephyrus, Notus și Boreas) figurează adesea în cele patru colțuri ale panoului. Marginea boltită a grotei este suprapusă câteodată de șapte busturi planetare, dar adesea și de orbita constelațiilor zodiacale ce încadrează sau chiar încercuiește scena sacrificiului. Cele șapte busturi planetare corespund celor șapte zile ale săptămânii precum și celor șapte grade inițiatice. Mithras este flancat cu regularitate de două personaje îmbrăcate, ca și el, după moda persană cu pantaloni, tunică scurtă ridicată sau strânsă cu o centură și bonetă frigiană. Unul dintre ei ridică torța, celălalt o coboară. Este vorba de Cautes și Cautopates care personifică răsăritul și apusul soarelui urmând revoluția sa diurnă și anuală. De asemenea, imaginea primului este figurată sub bustul solar, iar a celuiilalt sub bustul lunar. Între Cautes și Cautopates, Mithras putea să apară ca soarele de miazăzi sau de prânz¹⁸. Plutarh îl califică drept *Mesites* sau „Mediatorul” între cele două lumi, cea de sus și cea de jos, funcție ce îi era atribuită lui Mercur (cu care Mithras a fost câteodată identificat)¹⁹

O liturghie obișnuită, poate cotidiană, îi reunea pe mithriaști în jurul mesei, servită după amiaza sau seara, după activitățile publice sau profesionale. Acest banchet pare să fi fost precedat de o ședință de instruire, asemenea euharistici în cadrul slujbei creștine ce urmează lecturii comentate a textelor sacre sau liturghiei. În mai multe *mithraea* s-au descoperit stele sau plăci cu

¹⁷ Robert Turcan, *op. cit.*, p. 252.

¹⁸ *Ibidem*, p. 255.

¹⁹ Plutarh, *Isis și Osiris*, 46, după Robert Turcan, *op.cit.*, p. 263.

două fețe ce pivotau în funcție de momentele celebrării. Unele dintre aceste reliefuli duble povestesc isprăvile Tauroctonului pe o parte, iar pe cealaltă banchetul jurământului lui Sol și Mithras. Aceste două fețe corespund probabil celor două faze ale ceremoniei²⁰.

Echinocțiile și solstițiile trebuie să fi fost sacralizate. Echinocțiul de primăvară marca aniversarea sacrificiului ce reînsuflă lumea, iar nașterea din stâncă a lui Mithras era celebrată în timpul solstițiului de iarnă (25 decembrie).

Pentru a participa la liturghii, candidatul trebuia să fie acceptat în grup prin intermediul unei ucenicii culturale și în urma unor probe rituale²¹. Mithriaștii aveau ca practici rituale un gen de botez, abluțiune sau scufundare, destinat să spele mizeria păcatelor morale. Ei administrau pentru cei din categoria *miles* un gen de confirmare, *leii* și *perșii* erau purificați cu ajutorul mierii, ungându-se în primul rând pe limbă, deoarece această hrană a fericirilor le conferea nemurirea. Conform tradițiilor mazdeene, ei consacrau pâinea și apa, cu care amestecau vin, și această băutură sacră avea rolul de a produce efecte supranaturale²².

Integrarea în comunitate implica o ierarhie inițiativă formată din șapte grade. Ei erau succesiv „Corb” (*Corax*), „Logodnic” sau „Proaspăt căsătorit” (*Nymphus*), „Soldat” (*Miles*), „Leu” (*Leo*), „Pers” (*Perses*), „Heliodrom” sau „Curier al Soarelui” (*Heliodromus*), „Tată” (*Pater*). Fiecărui din aceste grade îi corespundea o planetă tutelară: Mercur pentru Corb, Venus pentru *Nymphus*, Marte pentru Soldat, Jupiter pentru Leu, Luna pentru Pers, Soarele pentru Heliodrom, Saturn pentru Tată. Aceste diferite etape ale ascensiunii misterice comportau fiecare un ritual specific²³. Miștii se înveșmântau în costume de culori simbolice corespunzătoare gradului lor²⁴, iar între acestea existau și distincții. Inițiații din primele trei grade se pare că erau similari cu catehumenii creștini, purtau numele de *servantes* și nu erau admiși să celebreze misterele; numai cei care trecuseră de leontica deveneau participanți. Credincioșii, care purtau numele de frați, erau coordonați de *Peres* care aparținea conducerii generale a cultului. *Pater Patrum* se pare că se numea șeful spiritual al tuturor comunităților dintr-un oraș²⁵.

În simbolistica misterelor lui Mithras se folosea scara cu șapte trepte, formată din șapte metale diferite, a opta treaptă evocând ascensiunea sufletelor dincolo de sferele planetelor. Fiecare metal era în raport cu una dintre planete. Simbolul scării e de origine mesopotamiană și are aici cu siguranță valoare de

²⁰ Robert Turcan, *op.cit.*, p. 264.

²¹ *Ibidem*, p. 266.

²² D.A., p. 1949.

²³ Robert Turcan, *op.cit.*, p. 266.

²⁴ *Ibidem*, p. 270.

²⁵ D.A., p. 1948.

emblemă a inițierii²⁶.

Cauzele obișnuite de propagare a misterelor orientale se confundă și este dificil, de determinat pentru fiecare regiune, care dintre ele a fost cea mai importantă. Dar cu siguranță nicăieri nu se regăsesc reunite ca la Roma toate condițiile favorabile succesului lor. Orientalii: negustori sau sclavi, trupe numeroase și veterani, ce veneau în capitală să se stabilească în număr mare, au favorizat succesul obținut de cultul persan²⁷. Dintre toate cultele orientale, nici unul nu oferă un sistem atât de sigur ca acesta, nici unul nu avea un nivel moral atât de înalt și nu s-a bucurat de un atât de mare efect asupra spiritelor și inimilor²⁸. În societatea romană atât de bulversată prin amestecul de religii, civilizații și culturi atât de diferite, o religie care promova și respecta reguli stricte a avut un succes neașteptat, cu atât mai mult cu cât, sub anumite aspecte, convenea de minune autorității de stat. Predilecția pe care împărații o manifestau față de această religie străină era fără îndoială cauzată de doctrina puterii divine a regilor, doctrină care le aducea o justificare a teologiei despotice²⁹. Ca urmare a acestei susțineri zeul luminii va ajunge căraușul la ceruri al împăraților consacrați³⁰.

Aruncând o privire asupra descoperirilor mithraice se poate face o distribuție a siturilor datorită concentrării lor în patru arii geografice: Ostia-Roma, Germania Superioară, Pannonia-Noricum și Moesia-Dacia. În afară de Ostia-Roma, toate celelalte centre sunt frontiere ale provinciilor sau zone din vecinătatea frontierelor³¹.

Lăcașurile sale de cult s-au răspândit în Italia începând cu sudul: la Capua (unde s-a descoperit un frumos și important sanctuar al lui Mithras ce a funcționat din secolul al II-lea)³² și în Sicilia la Siracusa³³, în porturile Campaniei, în insulele Capri, Ischia³⁴ și Ponza, care a servit ca stațiune pentru flota romană în secolul al IV-lea și unde erau trei porturi³⁵, pentru a se concentra

²⁶ M. Leglay, *Le symbolisme de l'échelles sur les stèles africaines dédiées à Saturne*, în *Latomus*, tom. 23, fasc. 2, 1964, p. 236.

²⁷ D.A., p. 1947.

²⁸ F. Cumont, *op.cit.*, p. 249.

²⁹ D.A., p. 1947.

³⁰ D.M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, Editura Universitas, București, 1998, p. 183, nota 56.

³¹ Wolf Liebeschuetz, *The expansion of mithraism among the religious cults of the second century*, în vol. *Studies in Mithraism*, edited by John R. Hinnells, Roma, 1994, p. 199.

³² M.J. Vermaseren, *Mithraica I. The mithraeum at S. Maria Capua Vetere*, Leiden, 1971, p. 51.

³³ Giulia Ssfameni Gasparo, *I culti orientali in Sicilia*, Leiden, 1973, p. 156.

³⁴ Robert Turcan, *op. cit.*, p. 237.

³⁵ M.J. Vermaseren, *Mithraica II. The mithreum at Ponza*, Leiden, 1974, p. 3.

la Ostia înspre marea Tireniană și în jurul Romei, în Latium, dar și în Umbria. De aici în Etruria meridională, în Gallia Cisalpină, de-a lungul marilor căi de comunicație, începând cu epoca antonină și până la începutul secolului al IV-lea p.C. Roma trebuie să fi numărat câteva sute de *mithraea*, iar Ostia circa două zeci din care cele mai vechi sunt date în timpul domniei lui Antonius Pius (pe la 150-160 p.C.)³⁶ Spre deosebire de zonele de graniță aici dedicanții sunt de obicei liberi sau sclavi, pe lângă veterani și soldați³⁷. La sfârșitul secolului al II-lea Comodus s-a inițiat în misterele sale, și această convertire a avut un imens răsunet. O sută de ani mai târziu, puterea lui Mithras era atât de mare încât la un moment dat își putea eclipsa rivalii din orient și occident și să domine lumea romană în întregime. În 307 p.C. Dioclețian, Galeriu și Liciniu întruniți într-o reuniune solemnă, la Carnuntum pe Dunăre, i-au consacrat un sanctuar lui Mithras, *fautori imperi sui*³⁸.

Descoperirile privitoare la acest cult în Peninsula Iberică sunt sporadice deoarece Spania s-a bucurat în secolele II-III p.C. de o perioadă de pace, tulburată doar de câteva evenimente izolate, astfel că nu a avut nevoie de forțe de ocupație sau de garnizoane numeroase care să mențină ordinea³⁹. Vestul și nord-vestul Galiei nu par să fi fost atinse deloc de fenomenul mithraic⁴⁰ ci doar valea Rhônului, mai ales pe malul stâng, și de-a lungul drumurilor militare care asigurau legiunilor controlul Alpilor și accesul la limesul renan⁴¹. Geografia descoperirilor din valea Rhônului permite presupunerea că în implantarea noului cult aportul legiunilor germanice și danubiene a fost important⁴². Britania avea mai multe sanctuare, mai mult sau mai puțin dotate, mai ales în sud-est și pe limesul lui Hadrian⁴³. În Africa a fost atestat doar în zona Laubese, unde era cantonată legiunea a III-a și în punctele în care patrulele supravegheau defileurile care marcau marginea Saharei⁴⁴. Dar densitatea cea mai importantă a descoperirilor se află pe frontiera germanică și în provinciile danubiene. Implantarea lui Mithras este și mai clară și mai densă în cele două Pannonii, al căror teritoriu ocupa o mare parte a fostei Iugoslavii, Austriei și a Ungariei actuale⁴⁵, în special în orașele întărite de-a lungul Dunării, dar și în orașele din

³⁶ Robert Turcan, *op. cit.*, p. 237.

³⁷ M. Floriani Squarciapino, *I culti orientali ad Ostia*, Leiden, 1962, p. 58.

³⁸ F. Cumont, *op. cit.*, p. 234.

³⁹ A. García y Bellido, *Les religions orientales dans l'Espagne romaine*, Leiden, 1967, p. 21.

⁴⁰ Robert Turcan, *op. cit.*, p. 238.

⁴¹ Robert Turcan, *Les religions de l'Asie dans la Vallée du Rhone*, Leiden, p. 43 și urm.

⁴² *Ibidem*, p. 42.

⁴³ Robert Turcan, *Culte orientales....* p. 240.

⁴⁴ *D.A.*, p. 1945.

⁴⁵ Robert Turcan, *op. cit.*, p. 241.

interiorul teritoriului, Aquincum și Carnuntum, datorită legiunii XV Apollinaris adusă de Vespasian în Panonia în 71 p.C. după ce a petrecut opt ani în orient⁴⁶

Malurile și interiorul Dalmației au fost receptive pătrunderii mithraice, spre deosebire de Macedonia unde mărturiile cultului sunt sporadice, iar cele din Grecia propriu-zisă sunt și mai rare; ca și cum provincia ar fi fost refractară la acest cult⁴⁷. Grecii nu au acceptat decât cu greutate și foarte târziu zeul dușmanului ereditar și marile centre de civilizație elenistice au scăpat acțiunii sale. Mithras a trecut direct din Asia Mică în lumea latină⁴⁸, aceasta și datorită faptului că în Grecia nu au fost cantonate trupe romane.

Cultul lui Mithras nu a cunoscut o răspândire foarte mare în Pontul Septentrional deoarece populația elenistică de aici, ca și alți greci, nu a manifestat nici o înclinație pentru acest cult iranian. Pe de altă parte, legiunile romane care au favorizat, într-o mare măsură, difuziunea mithraismului în provinciile romane în secolele II-III p.C., nu au reușit să aibă o influență prea mare în viața religioasă a regiunii. Mithraismul a fost adus de la Trapezunt la Panticapeea în prima jumătate a secolului I a.C., dar nu s-a putut implanta decât sub aspectul lui Mithras protector al forțelor fecunde ale naturii ceea ce a dus la sincretismul cu Attis. Un pic mai târziu, în secolul al II-lea p.C., partea inferioară a bazinului dunărean a devenit punctul prin care mithaismul a pătruns în nordul Mării Negre, aceasta deoarece *vexillationes* din legiunea I Italica, XI Claudia au ajuns pe coasta meridională a Crimeei și s-au instalat în fortărețele romane de la Charax. Dar cultul zeului nu s-a bucurat de un prea mare succes în rândul populației locale din Taurida. Ca și în celelalte centre din Pontul Septentrional la Olbia, după epoca lui Antoniu cel Pios, a fost o garnizoană romană formată din *vexillationes* din legiunea I Italica, V Macedonica, XI Claudia. Nici aici Mithras nu s-a bucurat de o largă difuziune în rândul populației autohtone deoarece, după părăsirea acestor orașe de către trupele romane, cultul lui Mithras a dispărut definitiv⁴⁹.

În Asia Mică, în general, recolta de dovezi mithraice are de ce să îi decepționeze pe istorici, dând impresia că mithraismul în calitate de religie inițiatică s-a dezvoltat și inițiat în afara vetrei sale de origine, în favoarea emigranților săi. Căci emigrând alături de fideli săi, el avea mai multă nevoie de o structură mistică. Un grad precum *perses* nu avea sens decât în afara Persiei sau a orientului iranizat⁵⁰.

Religia mithraică nu avea nimic din intoleranța mazdeismului sasanid. Ea

⁴⁶ D.A., p. 1945.

⁴⁷ Robert Turcan, *op. cit.*, p. 244.

⁴⁸ F. Cumont, *op. cit.*, p. 233.

⁴⁹ W. Blawatsky, G. Kochelenko, *Le culte de Mithra sur la cote septentrionale de la Mer Noire*, Leiden 1966, p. 35 și urm.

⁵⁰ F. Cumont, *op. cit.*, p. 237-245.

adopta în fiecare provincie zeii care erau onorați introducându-i în doctrina sa. A rămas în strânse relații cu commagenul Jupiter Dolichenus și era în strânsă legătură cu *Magna Mater* care a introdus în liturgiile sale ceremonia tauroboliului. Între preoții Cybelei și ai lui Mithras s-a produs o veritabilă alianță care a facilitat legitimizarea cultului lui Mithras. S-au produs simbioze cu Attis, ca aceea de la Panticapeea⁵¹. Și Dionysos a avut legături cu zeul ce se distinge printre ornamentele dionysiace ce apar pe basoreliefuli ale lui Mithras⁵². Legăturile dintre mithraism și Cavalerii traci sunt dovedite de un sarcofag descoperit la Galați care ne prezintă un Mithras în atitudine similară cu cea a Cavalerului trac⁵³.

Sub influența sincretismului care domnea în secolul al III-lea p.C., datorită politicii de toleranță religioasă a autorităților romane, se poate înclina a vedea în Mithras asimilat cu Sol Invictus zeul unic adorat sub nume multiple potrivit diverselor sale aspecte⁵⁴. Silviu Sanie însă consideră că Sol Invictus și Mithras, deși au multe elemente în comun (de cult, de dogmă și simbolism), nu sunt una și aceeași divinitate⁵⁵.

În Dacia și în cele două Moesii, atât la nord cât și la sud de Dunăre, pe parcursul său inferior până la vărsarea în Marea Neagră, sunt nenumărate *mithraea*⁵⁶. Divinitatea favorită a soldaților este atestată în Dacia încă de la începutul cuceririi romane, și continuă să fie atestată până la triumful creștinismului, prin numeroase monumente sculpturale și epigrafice, ca și prin lăcașuri de cult⁵⁷. Intensitatea cultului mithraic este firească dacă luăm în considerare numărul mare de coloniști, veterani și soldați aduși aici din toată

⁵¹ W. Blawatsky, G. Kocheleko, *op. cit.*, p. 34.

⁵² A. Brühl, *Liber pater. Origine et expansion du culte Dionysiaque a Rome et dans le monde Romain*, Paris, 1953, p. 254.

⁵³ Maria Alexandrescu-Vianu, *Les sarcophages romains de Dobroudja*, în *Revue des études sud-est Européennes*, tom 2, 1970, p. 295.

⁵⁴ D.A., p. 1954.

⁵⁵ Silviu Sanie, *Culte orientale în Dacia romană. I. Culte siriene și palmiriene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 124.

⁵⁶ M.J. Vermaseren a menționat în *Corpus Inscriptoium et Monumentorum Religionis Mithriacae*, vol. I-II, Haga, 1956-1960, 400 de reliefuri și inscripții referitoare la Mithras la care se adaugă descoperirile ulterioare.

⁵⁷ Din numeroasa bibliografie menționez: C. Daicoviciu, *Contribuții la sincretismul religios în Sarmizegetusa*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice pe anii 1928-1932*, Cluj, 1932, p. 81-88; Octavian Floca, *I culti orientale nella Dacia*, în *Ephemeris Dacoromana*, tom. 6, 1935, pp. 204-239; L. Mărghită, *Două noi reliefuri mithraice de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *SCIV*, tom 18, vol IV, 1967, p. 693-700; D. Tudor, *Oltenia romană*, București, Editura. Academiei, 1978; C.C. Petolescu, *Le mithraeum de Slăveni (Dacia Malvensis)*, în *Dacia*, N.S., tom. 20, 1976, p. 259-274; C. Daicoviciu, *Noi monumente privind cultele orientale în Dacia romană*, în *Studii clasice*, tom. 17, 1977, p. 153-159.

lumea romană⁵⁸. Cele mai importante monumente au fost descoperite la Sarmizegetusa, Apulum, Potaisa, Napoca, Dierna, Tibiscum, Drobeta, Romula și Sucidava⁵⁹. Mithraismul danubian are originalitatea sa în ceea ce privește relieful de cult. Spre deosebire de marile stele de pe limesul renan, ce-l înfățișează pe Taurocton între doi pilăstri cu compartimente împodobite cu decoruri de episoade din poemul divin, micile panouri dunărene se caracterizează prin două registre ce se derulează deasupra și dedesubtul sacrificiului salvator, dar se mai întâmplă ca imaginile să figureze în stânga și în dreapta registrului superior. Ele sunt deseori arcuite, sau decupate în formă de medalioane⁶⁰.

Monumentele referitoare la cultul lui Mithras în Moesia Superioară sunt concentrate în principal în regiunile danubiene, pe drumul Singidunum-Ratiaria. S-au mai găsit și în interiorul provinciei dar numai monumente izolate⁶¹.

În Moesia Inferior, M.J. Vermaseren a identificat 68 de monumente mithraice din care 39 pe teritoriul Schytiei Minor, reliefuli și inscripții care trădează prezența într-o întreagă serie de localități fie a unor credincioși izolați, fie a unor comunități dispunând de lăcașuri construite în chip de peșteri. Mărturii ale cultului iranian au putut fi relevate în cel puțin zece puncte diferite între Dunăre și mare, dar asociații mai puternice par să fi existat în secolele al II-lea și al III-lea mai ales la Troesmis, marea tabără legionară a cărei garnizoană a constituit timp de veacuri principala apărare a Moesiei Inferioare⁶², la Acbunar⁶³, la Ulmetum⁶⁴, la Tropaeum Traiani⁶⁵, la Tomis⁶⁶ și la Histria. Etapele și aspectele principale ale cultului zeului Mithras în Dobrogea antică sunt legate de cultul solar prin sincretismul Sol-Mithras și suprapunerea cultului imperial peste cultul solar mai vechi⁶⁷.

Tezaurul de sculpturi de la Tomis conține o placă ce reprezintă scena obișnuită a lui Mithras Tauroctonul⁶⁸. O descoperire remarcabilă este cea a

⁵⁸ D.A., p. 1945

⁵⁹ Cloșca I. Băluță, *La pénétration et la diffusion du mithraïsme en Dacie, réfléchies par l'épigraphie*, în vol. *Studies in Mithraism*, editat de John R. Hinnells, Roma, 1994, p. 20, 25, 26.

⁶⁰ Robert Turcan, *op.cit.*, p. 243

⁶¹ Ljubica Zotović, *op.cit.*, p. 6.

⁶² D. M. Pippidi, *op. cit.*, p.348; *CIMRM*, II, nr. 2278 și 2279.

⁶³ *CIMRM*, II, nr. 2288-2293.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 2276; *ISM*, vol. V, nr. 71.

⁶⁵ *CIMRM*, II, nr. 2311.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 2297-2302.

⁶⁷ Zaharia Covacef, *Arta sculpturală în Dobrogea romană, secolele I-III*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2002, p. 167.

⁶⁸ V. Canarachi, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, Editura Științifică, 1963, p. 104

gemelor scoase la iveală în complexele funerare tomitane și callatiene ce pot fi asociate cultului lui Mithras. Ele îndeplineau rolul de talismane și aveau reprezentat gradul de inițiere la care ajunseseră posesorii lor⁶⁹. În orașul Histria și în teritoriul său au fost descoperite patru reliefuri mithraice, două fragmentare și două întregi⁷⁰, și șase inscripții⁷¹. Majoritatea reliefurilor prezintă tipul „danubian”: o imagine centrală cu reprezentarea clasică a lui Mithras Taurocton într-o grotă înconjurată de o serie de scenete, realizate în mici casete, în tendința de a reuni într-un singur monument ilustrarea completă a întregii doctrine mithraice⁷². Din cele șase inscripții dedicate lui Mithras se remarcă cea descoperită de V. Pârvan care conține lista celor care au contribuit la amenajarea în Histria a unui templu al zeului⁷³ atestând astfel existența unui mithreum în această cetate. Printre cei care au scris se află și personalități de marcă ai gerusiei din 138 p.C.⁷⁴.

În grotă „La Adam”, din teritoriul histrian, s-au descoperit două reliefuri mithraice lângă numeroase dedicații. Este vorba de piese mithraice ce conțin scena lui Mithras Taurocton, două altare și o placă prismatică – masa pe care se puneau opaițele ca să lumineze icoana principală a zeului⁷⁵. M.J. Vermaseren consideră că această descoperire a scos la iveală un *spelaeum*⁷⁶, dar D.M. Pippidi pune la îndoială această interpretare datorită lipsei de amenajare a peșterii, în cel mai rău caz ea a servit cultului doar în condiții excepționale, în caz de război religios⁷⁷. Legiunea a V-a Macedonica a fost foarte strâns legată de istoria ținuturilor de la Dunărea de Jos. Se presupune că a fost adusă pe teritoriul Moesiei în timpul lui Augustus; în mod cert este atestată sub Tiberiu, literar și epigrafic. În 62 p.C., legiunea pleacă în Orient unde rămâne până în 71 p.C., când este readusă în Moesia de Rubius Gallus și cantonată la Oescus, localitate de reședință pe care nu a părăsit-o până la războaiele dacice, când este instalată la Troesmis de unde va fi transferată de către Marcus Aurelius în Dacia, la

⁶⁹ Constantin Chera, **Reprezentări mitologice în inventarele funerare din Tomis, secolele I-IV p.C.**, în *Pontica*, tom. 30, p. 223

⁷⁰ Maria Alexandrescu-Vianu, **Histria IX. Les statues et les reliefs en pierre**, București-Paris, Editura Enciclopedică, 2000, p. 136-138, nr. 189-192

⁷¹ D.M. Pippidi, **Inscripții din Scythia Minor. Vol. I, Histria și împrejurimile**, București, Editura Academiei, 1983, nr. 137, 146, 374, 375, 376, 377.

⁷² Zizi Covacef, **Tradiții și inovații în iconografia votivă din Dobrogea**, în *Pontica*, tom. 27, 1994, p. 111

⁷³ V. Pârvan, **Fouilles d'Histria. Inscriptions: troisième série**, în *Dacia*, tom. 2, 1925, p. 218

⁷⁴ D.M. Pippidi, 1983, p. 272, nr. 137

⁷⁵ M. Duțescu, **Cronică**, în *Studii clasice*, tom. 8, 1966, p. 390, nr. 3

⁷⁶ M.J. Vermaseren, **Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae**, Haga, 1960, vol. 2, nr. 2303-2309

⁷⁷ D.M. Pippidi, **În jurul descoperirilor mithraice din peștera Adam**, în *Studii clasice*, tom. 13, 1971, p. 144

Potaisa. În 271 p.C., după retragerea aureliană din Dacia, legiunea revine în vechiul ei cantonament de la Oescus. Legiunea a II-a Claudia a fost adusă la Durostorum de Traian și veteranii acesteia, ca și ai mai multor *ale*, au fost atestați în cetățile pontice; flota dunăreană, *Classis Flavia Moesica*, avea drept de intervenție la Histria, sub controlul ei intrând o parte din litoralul vestic al Pontului Euxin, de la gurile Dunării până la Histria și în nord până la Chersones. În timpul lui Dioclețian au fost instalate în Scythia Minor două legiuni la Troesmis, legiunea a II-a Herculeea și legiunea a I-a Iovia la Noviodunum⁷⁸. Acest aflux de militari în zonă justifică o largă răspândire a cultului.

Mithras s-a răspândit în Imperiul roman datorită soldaților, sclavilor și negustorilor. Dacă la Ostia-Roma ca propagatori ai cultului pot fi luate în considerare toate aceste categorii, pentru celelalte centre se poate afirma totuși că elementul militar a avut un rol predominant în răspândirea cultului prin intermediul soldaților care și-au făcut datoria în orient și veteranilor proveniți din aceleași zone. Faptul că în orașele care nu a avut legături cu armata romană nu s-au descoperit decât puține dovezi mithraice, iar în unele zone adorarea zeului a încetat odată cu plecarea trupelor romane sunt dovezi în acest sens. Religie masculină se adapta perfect caracterului soldaților, fiind astfel ușor de găsit în același loc un număr suficient de mare de persoane care să aibă aceleași opinii religioase pentru a forma o comunitate.

Deși similar creștinismului prin numeroase aspecte, cultului mithraic i-a lipsit geniul de a deveni universal, datorită toleranței manifestate față de alte religii, a sincretismului său, sfârșind prin a fi înlăturat de o religie necruțătoare în ceea ce privește politeismul. Prin excluderea unei jumătăți a populației din imperiu, femeile, a dispărut, supraviețuind doar împrumuturile pe care le-a făcut creștinismului datorită caracterului său mistic și inițiativ.

Prescurtări:

D.A. – *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*; Mm. Ch. Daremberg, Edm. Saglio, et Edm. Pottiere.

SCIV – *Studii și Cercetări de Istorie Veche*.

CIMRM – M.J. Vermaseres, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, Haga, 1956 – 1960.

⁷⁸ Andrei Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, Editura Militară, 1977, p. 32, 71.